

SOCIAL AND PEDAGOGICAL VIEWS OF THE JADID UZBEK THINKER ABDULLA AVLONI ON PRESERVING THE PURITY OF THE NATION'S GENE FUND

Mamadaliyev Abduvokhid Makhshitalievich

He is an independent researcher at the Kokand State Pedagogical Institute

Annotation: The article analyzes the correlation and integrative relationship of Abdullah Avloni's socio-pedagogical views on the preservation of the purity of the nation's gene pool with the ecological consciousness and culture of society.

Keywords: Nature, society, nation, gene pool, attitude to nature, aesthetics of nature, environmental issues, climate change.

ЎЗБЕК ЖАДИД МУТАФАККИРИ АБДУЛЛА АВЛОНИЙНИНГ МИЛЛАТ ГЕНОФОНДИ СОФЛИГИНИ САҚЛАШГА ОИД ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ҚАРАШЛАРИ

Мамадалиев Абдувоҳид Махситалиевич

Кўқон давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: Мақолада Абдулла Авлонийнинг миллат генофонди софлигини сақлашга оид ижтимоий-педагогик қарашларининг жамият экологик онги ва маданияти билан корреляцион ва интегратив алоқадорлиги таҳлил қилинган.

Калит сўз ва иборалар: табиат, жамият, миллат, генофонд табиатга муносабат, табиатни эстетиклаштириш, экологик муаммолар, иқлим ўзгариши

Дунёда шахснинг миллат генофонди софлигини сақлашга оид онгли муносабатини шакллантиришда экологик онг ва маданиятнинг ролини ошириш бўйича қатор, жумладан, қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: шахснинг миллат генофонди софлигини сақлашга оид муносабатини шакллантиришда санъат асарлари ва бадий маданиятнинг устуворлигини таъминлаш; шахсни миллат генофонди софлигини сақлашга оид муносабатини шакллантириш орқали соғлом турмуш тарзи ва табиат туризмини ривожлантириш; турли тарихий даврларда яратилган экоэстетик қадриятлар, миллат генофонди софлигини сақлашга оид муносабатини ифодаланиш усуллари ва йўналишларини ишлаб чиқиш; атроф-муҳитни муҳофаза қилиш борасида институционал ўзгаришлар асосида шахс экоэстетик муносабати барқарорлигини таъминлаш.

Шахснинг миллат генофонди софлигини сақлашга оид муносабатини шакллантиришда экологик онг ривожланиш босқичлари ўртасидаги ворисийлик ва алоқадорлик, унинг санъат асарлари бадий образларида ифодаланиш хусусиятлари табиатни муҳофаза қилишда алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Кейинчалик, “табиат-жамият-инсон” тизими элементлари ўртасидаги муносабатларнинг ривожланиб бориши билан экологик онг ва маданият бошқа ижтимоий онг шакллари интеграциялаштирувчи омилга айланган. Шу жумладан, миллат генофонди софлигини сақлашга оид муносабатда экологик мақсад устуворлашиб, унинг функционал йўналишини белгилаб беришини объектив жараён сифатида эътироф этиш керак. Зеро, миллат генофонди софлигини сақлашга оид муносабатни ривожлантиришда экологик онг даражаларининг функционал роли кучайиб ва аҳамиятининг ошиб бориши инсоният эҳтиёжларидан келиб чиқади ҳамда цивилизация келажаги манфаатларига мосдир.

Ҳар қандай тарихий даврда инсониятнинг миллат генофонди софлигини сақлашга оид муносабатини шакллантириши билан муҳим ижтимоий функцияни бажариб келган. Лекин, бир томондан, тоталитар коммунистик мафкура ҳукмронлиги даврида табиатни санъат асарларида бадиий ифодалаш ҳам муайян сиёсий мақсадларга бўйсундирилган ёки унинг талқинида мавжуд тизимга ошқора маддоҳлик бўлса ҳам, иккинчи томондан, табиат ҳақида яратилган санъат асарларида Она-заминга инсоний муносабат “чақириғи” баралла кўриниб ва эшитилиб турар эди. Бу эса, шахснинг санъатдаги “табиат борлиғига” эстетик муносабати характерини белгилайдиган интеллектуал салоҳиятига ва уни баҳолаш мезонларига боғлиқдир.

Инсоннинг комиллиги ва маданияти табиатга бўлган муносабати билан ҳам белгиланади. Олмон олими И.Кант табиатни инсон ахлоқи билан боғлаб тушунтираркан шундай дейди: «кимники бевосита табиат гўзаллиги қизиқтирса, бу унинг фикрлаш тарзида, йўқ деганда, ахлоқийликка, эзуликка қобиляти мавжудлигидан далолат беради»¹.

Марказий Осиё ҳудудидаги халқлар, шу жумладан ўзбек халқи ҳар қандай шароитда ҳам тежамкорлик маданиятига амал қилади. Бу – меҳнат сарфланадиган барча маҳсулотларга, кундалик ҳаётга тегишлидир. Халқ орасида бу маданиятни қисқача, «увол» деб номлайдилар. Табиат ресурслари бўлмиш сув, тупроқ, ўсимликлардан бемақсад, ҳаддан ташқари фойдаланиш ҳам увол ҳисобланади. Ахлоққа зид ҳаракатлар, яъни одамнинг ҳаддан зиёда еб-ичиши, табиат ашёларидан катта бойлик орттириш йўлида беаёв фойдаланиши, ўт-ўланларни пайҳон қилиши – буларнинг ҳаммаси увол ҳисобланади. Шунинг учун ўз вақтида жадид мутафаккири Абдурауф Фитрат барчани огоҳликка чақириб шундай ёзган эди: «Вакиллари исроф касаллигига йўлиққан миллат, шубҳа йўқки, нобуд бўлади. Агар олам тарихига назар солсангиз, дунёдаги қавмларнинг нобуд бўлиш сабабларидан бири шу исрофгарчиликдир»¹. Ҳозирги пайтда борган сари кам ишлатилаётган бу тушунча одамларнинг ким бўлишларидан қатъи назар, барча қатламлари учун баб-баробар тааллуқли. Увол қилмаслик, ҳаддан ошмаслик, тежамкор бўлиш, баъзилар ўйлаганчалик хасислик белгиси эмас. Тежамкорлик юксак даражадаги маънавий маданият белгисидир.

Бу борада халқимизнинг атоқли фарзанди А. Авлонийнинг миллат генофонди софлигини сақлашга оид онгли муносабатини ўсиб келаётган ёш авлодда оқилона муносабат маданиятини шакллантириш зарурияти ҳақидаги қарашлари ҳозир ҳам ўз аҳамияти йўқотмаган.

Авлоний экологик ҳолатнинг инсон ва ҳайвонот олами генофони учун муҳимлиги ҳақида ҳам ўзининг қисқа, лекин лўнда мулоҳазаларини баён этган. У шундай таъкидлайди: “Ифлослик балосидан поклик давоси ило қутулмоқ керак. Балиқнинг ҳаёти сув ила ўлдиғи каби, инсоннинг саломатлиги ҳаво иладир”¹. Ушбу фикрлар ҳам бугунги кун учун ҳоятда долзарбдир. Зеро, кейинги йилларда энг оғриқли глобал экологик муаммолардан бири сифатида ҳаво муҳитининг ифлосланиб, иқлимнинг ўзгариб бориши муаммоси юзага келди. Шунингдек, бугунги кунда инсониятга чучук сув захираларининг камайиб бориши, Орол денгизининг қуриши, экиладиган ерларнинг эрозияга учраши, ўрмонларнинг кесилиши, биологик хилма-хилликнинг йўқолиб кетиши, дарёлар, денгизлар ва океанлар сувларининг шафқатсизларча ифлослантирилаётгани каби глобал экологик хавфлар таҳдид солмоқда. Бу каби камчиликлар атроф-муҳитнинг ҳолатига салбий таъсир этиб, экологик мувозанатнинг бузилишига олиб келмоқда. Мана шу сабаблар нафақат табиий муҳитни, балки ижтимоий муҳитни ҳам ёмонлаштирмоқда.

Оламдаги барча мавжудотларнинг соғломлиги, барқарор таракқий этишида ҳаво, сув, тупроқнинг мусоффолиги муҳим ўрин тутади. Мамлакатимиз миқёсида ҳар учала табиат ҳодисасига хос локал экологик муаммолар мавжудлигини кўришимиз мумкин. Шунингдек, статистик маълумотлардан мамлакатимиз фуқароларининг атроф-муҳитга ўтказаетган босимининг салбий натижаларини сезиш, англаш қийин эмас.

¹ Кант И. Сочинения в 6 т. Т.5. М., «Мысль», 1966. – С. 314.

¹ Фитрат, Абдурауф. Танланган асарлар: 6 жилдлик. – Т.: Маънавият, 2010. – 136 б.

¹ Авлоний А. Танланган асарлар. 2-жилдлик. 2-жилд. – Тошкент: “Маънавият”, 2006. –Б.44

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, жадид мутафаккири, маърифатпарвар бобомиз Абдулла Авлоний ўзининг ижтимоий-фалсафий, педагогик қарашларида ўз аксини топган ёш авлоднинг миллат генофонди софлигини сақлашга оид онгли муносабати борасидаги билимларини ошириш, уларнинг табиат қонуниятларига монанд фаолият олиб бориш, табиат-жамият-инсон муносабатларини теран англаш, жамиятнинг экологик онги ва маданиятни юксалтириш муҳим вазифа эканлиги борасидаги фикрлари бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Кант И. Сочинения в 6 т. Т.5. М., «Мысль», 1966. – С. 314.
2. Фитрат, Абдурауф. Танланган асарлар: 6 жилдлик. – Т.: Маънавият, 2010. – 136 б.
3. Авлоний А. Танланган асарлар. 2-жилдлик. 2-жилд. – Тошкент: “Маънавият”, 2006. – Б.44